

عدالت آموزشی از نظر تا عمل

صدیقه رستما
روان‌شناس تربیتی، برنامه‌ریز توسعه آموزش پیش‌دبستان

اشاره

به لحاظ ویژگی و نیاز انسانی، مقوله عدالت همواره موضوع محوری تمامی ادیان الهی، مکاتب و نظریات فلسفی، علمی و اجتماعی بوده است. تعلیم و تربیت با کیفیت از ابتدای دوران کودکی، به‌عنوان عامل تکوین و تعالی پیوسته هویت افراد، مؤثرترین عامل تحقق حداکثری عدالت در جوامع بشری محسوب می‌شود. دستیابی به عدالت فراگیر و یکپارچه در تمامی شئون جامعه، به‌عنوان شاخصه نظام معیار اسلامی، مسیری جز ارزش افزوده سرمایه انسانی ندارد. کودکان سرمایه بی‌بدیل کشورند و آموزش و پرورش پیش‌دبستانی راهکار تحقق عدالت آموزشی، گلوگاه عدالت تربیتی و مبنای عدالت اجتماعی است.

کلیدواژه‌ها: آموزش و پرورش پیش‌دبستان، عدالت آموزشی، عدالت تربیتی، سند تحول بنیادین، امر حاکمیتی، ابتدای کودکی

عدالت در سند راهبردی آموزش و پرورش کشور

نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران تحولی بنیادین را مبتنی بر آرمان‌های نظام اسلامی، در چارچوب یک سند راهبردی^۱ در دست اجرا دارد. در «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» که کلمه عدالت بارها در آن آمده است، بسط و گسترش عدالت آموزشی از راهبردهای اصلی است و توسعه آموزش و پرورش با کیفیت برای تمامی گروه‌های هدف تبیین شده است.

رویکرد محوری این سند راهبردی، عدالت تربیتی است. در سند تحول، واژه تربیت با تعریف «فرایند تعاملی زمینه‌ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متریبان، به‌صورتی یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی، به‌منظور هدایت ایشان در مسیر آماده‌شدن جهت تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد» معنا شده است. یعنی مجموعه‌ای از فعالیت‌های آموزشی و پرورشی رایج که به تقویت مهارت‌ها و توانمندی‌های فرد و شایستگی‌های او در تمام ساحت‌های وجودی وی کمک

شرط لازم برای دسترسی به جامعه‌ای متعالی، پویا و توسعه‌یافته، تأمین و بروز مقوله عدالت است. هر قدر پدیده عدالت بیشتر تعمیم یابد و برای گسترش و بسط آن هم‌اندیشی شود، قطعاً به جامعه‌ای پایدار و توسعه‌یافته‌تر منجر می‌شود. از پیامدهای نبود عدالت، افزایش شکاف طبقاتی، نارضایتی و نابهنجاری در ابعاد گوناگون است که نتیجه‌ای جز تحول و تغییر نظام نداشته است. تعریف‌های واژگانی و مفهومی، تعیین مصداق‌ها، راهکارها و روش‌های تحقق عدالت، از مباحث جدی ادیان الهی، مکاتب و اندیشه‌ورزان تاریخ بشر بوده است. مصلحان اجتماعی با هر گرایش، زمان و مکانی اتفاق نظر داشته‌اند که رسیدن به عدالت و ثبات اجتماعی مطلوب، تنها با عبور از شاهراه عدالت آموزشی میسر است. توجه به کودکان به‌عنوان یادگیرندگان موفق مادام‌العمر و شهروندان مؤثر، راهی مطمئن برای تحقق عدالت اجتماعی از طریق درهم‌شکستن چرخه فقر نسلی است. بدین لحاظ، موضوع عدالت آموزش محور مستدام، از بحث‌های راهبردی همه نظام‌ها بوده است.

می‌کند. بنابراین، عدالت تربیتی یعنی عدالتی که به تربیت در همهٔ ساحت‌های شش‌گانهٔ زیستی - بدنی، علمی - فناوری، زیبایی‌شناختی - هنری، اجتماعی - سیاسی، اعتقادی - اخلاقی و اقتصادی وجودی انسان بپردازد؛ مبتنی بر فلسفهٔ تعلیم و تربیت اسلامی و با هدف تحقق شجرهٔ طیبه، برای تحقق عدالت باید به همهٔ ابعاد وجودی انسان در کنار هم توجه شود؛ به نحوی که از طریق رشد متعادل و متوازن، هیچ بُعدی به دلیل حاکمیت ابعاد دیگر فراموش نشده باشد.

عدالت تربیتی زمانی محقق می‌شود که عدالت آموزشی و فرصت یادگیری برای رشد همه‌جانبهٔ مخاطب فراهم باشد. اگر نظام آموزش و پرورش بتواند این فرصت یادگیری را ایجاد کند و یک انسان چندبُعدی تربیت کند، می‌توان گفت عادلانه برخورد کرده‌است. اما اگر در هر بُعدی کم بگذارد، به انسان بی‌عدالتی شده، زیرا اجازهٔ رشد همه‌جانبه از او گرفته شده است.

درهم‌تنیدگی عدالت، فرهنگ و تربیت

وفق پیام مقام معظم رهبری^۱، باید اذعان کنیم که در دههٔ پیشرفت و عدالت، نمرهٔ مطلوبی در باب عدالت به دست نیآورده‌ایم. بر این مبنا دو مقولهٔ «اقتصاد و فرهنگ» در صدر اولویت‌های کشور اعلام می‌شود تا از طریق تیمار و تقویت این دو شاهر تضعیف‌شدهٔ محور توسعه، بدنهٔ کهن مرز و بوم ایران اسلامی را در بلندای افتخاری مقتدرانه، همچنان جاودانه مستحکم کرد. شاید با استمرار تحول ملی، محور تحول فراملی و مشاهدهٔ طلوع و استقرار مصداق تام عدالت مهیا شود!

اولویت فرهنگ در توسعهٔ عدالت را می‌توان معادل با تحقق عدالت فرهنگی برشمرد. بررسی تحلیلی مبین این است که گلوگاه تحقق عدالت فرهنگی، توسعه و تعمیم عدالت تربیتی در کشور است. بنابراین، عدالت فرهنگی به‌گونه‌ای جلدانشدن، با عدالت تربیتی و عدالت آموزشی گره خورده است. آموزش به‌طور کلی مؤلفه‌های فرهنگی است و مقولهٔ آموزش و پرورش در بستر فرهنگ جامعه تداوم دارد؛ به نحوی که میان نظام آموزشی با فرهنگ جامعه داد و ستدی مستمر و نهادینه وجود دارد.

وضعیت اجرای عدالت تربیتی

با توجه به وظیفهٔ حاکمیتی دستگاه تخصصی متولی تعلیم و تربیت عمومی و همگانی در کشور و حسب قوانین و اسناد مصوب، وزارت آموزش و پرورش مسئول سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، هدایت و نظارت در خصوص توسعهٔ عدالت در حوزهٔ آموزش و پرورش (تربیت) است. بر این مبنا، مقام معظم رهبری طی سیاست‌های ابلاغی تحولی و سیاست‌های ابلاغی برنامهٔ ششم توسعه، در ایجاد تحول بنیادین در آموزش و پرورش کشور از طریق اجرای سند مذکور توصیهٔ مؤکد و مکرر داشته‌اند. شاید در شرایط فعلی یک تعریف کاربردی که بتوان در حوزهٔ آموزش و پرورش ارائه داد، تعادل و توازن فرصت‌های یادگیری

برای همه است. هر کودک^۲ متناسب با ظرفیتی که دارد، باید فرصت یادگیری داشته باشد و تا جایی که فرصت و استعداد او اقتضا می‌کند، رشد کند. اگر چنین شرایطی برای جامعه ایجاد شود، در واقع اصل عدالت رعایت و تعمیم یافته است، زیرا تحقق عدالت تربیتی مستلزم عدالت آموزشی و فراهم‌شدن دسترسی به آموزش و پرورش با کیفیت برای تمامی کودکان است.

در نظام آموزش و پرورش شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی به‌عنوان مصداق‌های عدالت آموزشی تعیین شده‌اند و در منابع به‌صورت طبقه‌بندی شده وجود دارند. از جمله آن‌ها می‌توان به نسبت دانش آموز به معلم یا نسبت دانش آموز به فضا یا تراکم دانش آموز به کلاس اشاره کرد. همهٔ این‌ها شاخص‌های توزیع عدالت در آموزش و پرورش هستند.

با وجود آنکه سند تحول، عدالت تربیتی را برای تمامی گروه هدف و در دو بعد کمی و کیفی تبیین کرده است، گاهی از عدالت به معنای توزیع مساوی امکانات و منابع یاد می‌شود. در حالی که عدالت آموزشی را دسترسی نابرابر به آموزش تعریف می‌کنند تا نظام آموزش و پرورش، متناسب با این نابرابری، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کند. به همین دلیل، در عمل عدالت به سطح میزان توزیع منابع و امکانات، آن هم برای گروه‌های هدف انتخابی و نه همهٔ مخاطبان سند، تقلیل می‌یابد. این نوع عدالت، حتی اگر محقق هم شود، ظاهری است و در متن آن بی‌عدالتی موج می‌زند؛ چرا که در تقسیم عادلانه و نه مساوی، امکانات آموزشی و فرصت یادگیری در قالب ابعاد کیفی و فرهنگی مهم است.

پیشنهاد عملیاتی تحقق عدالت تربیتی

در وضع موجود، تحقق عدالت تربیتی نیازمند اقدامات استمراری و استقراری به‌طور هم‌زمان است. اولین گام به سوی تحقق حداکثری عدالت در استمرار اقدامات جاری، داشتن برخوردی ناعادلانه و جبرانی به مباحث، مناطق و مخاطبان مغفول مانده در عدالت تربیتی است. برای مدتی باید توزیع نامتعادل امکانات و همهٔ منابع عدالت معنا شوند و با توجه به زیرساخت‌های اولیه‌ای که در طول زمان بسیار نامساوی شکل گرفته است، هیچ توزیعی مساوی انجام نشود. پس از به تعادل رسیدن نظام، حسب تحلیل جامع وضعیت موجود و هدف‌گذاری‌های برنامه‌ای مبتنی بر آمایش سرزمینی، توزیع متناسب، متوازن و متعادل منابع و امکانات آموزشی، انسانی، ساختمان و تجهیزات انجام شود.

تأکید مقام معظم رهبری بر موضوع پیشرفت و عدالت با اولویت فرهنگ و اقتصاد خطاب به مرجع مقننهٔ کشور، حاکی از میزان اهمیت قوانین در این عرصه است. بررسی مصوبات موجود در حوزهٔ عدالت تربیتی مبین این است که با وجود تبیین دقیق و صریح قوانین، سیاست‌ها، راهبردها، اهداف و راهکارهای عملیاتی ذیل اسناد و قوانین، پس از سالیان طولانی، برخی از مصوبات همچنان صرفاً در حد همان مصوبه باقی مانده‌اند و اقدام عملیاتی

تحقق عدالت
تربیتی مستلزم
عدالت آموزشی
و فراهم شدن
دسترسی به
آموزش و پرورش
با کیفیت برای
تمامی کودکان
است

برای کاربست آن‌ها انجام نشده است.

بنابراین، اجرا نشدن مصوبات و قوانین موجود به صورت کامل یا ناقص، بخش مغفول دیگری در مسیر توسعه عدالت است که باید در جایگاه درست خود استقرار یابد. در این مورد، اولین گام مؤثر، تدوین فهرستی از مصوبات مرتبط با تحقق عدالت تربیتی، مندرجات سند تحول، اقدامات جاری و نیازهای اصلاحی و اجرایی استقرار مصوبات قانونی است. حسب اولویت‌های زمانی و تحلیل وضعیت موجود، عملیاتی کردن بند دوم سیاست‌های تحولی ابلاغی مقام معظم رهبری، مبنای‌ترین اقدام در اولویت فرهنگی کشور به شمار می‌آید.

بر این مینا، «ارتقای جایگاه آموزش و پرورش به‌مثابه مهم‌ترین نهاد تربیت نیروی انسانی و مولد سرمایه اجتماعی و عهده‌دار اجرای سیاست‌های مصوب و هدایت و نظارت بر آن (از مهد کودک و پیش‌دبستانی تا دانشگاه) به‌عنوان امری حاکمیتی»، ضروری است.

میزان تحقق عدالت تربیتی در دوره‌های تحصیلی

چهار دوره تحصیلی پیش از دبستان، دبستان و متوسطه اول و دوم همگی دوره‌هایی رسمی هستند. طبق قوانین موجود، حضور کودکان و نوجوانان دو دوره دبستان و متوسطه اول در مدرسه الزامی است و در دو دوره پیش‌دبستانی و متوسطه دوم حضور اختیاری است. به تأکید قوانین و سیاست تحولی ابلاغی، آموزش و پرورش تمامی دوره‌ها، از مهد کودک و پیش‌دبستانی تا دانشگاه، به‌عنوان امری حاکمیتی، نیازمند توجه و ارتقای جایگاه است و قاعدتاً هر دوره متناسب با میزان تأثیرپذیری مخاطب و اثرگذاری دستگاه در تربیت نهادینه سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد.

برخورد جبرانی با مغفول مانده‌ها در حوزه عدالت تربیتی باید در سطوح ملی، منطقه‌ای و فردی تبیین شود و حسب نتایج اقدامات جبرانی لازم انجام گیرد. محورهای اقدامات عبارت‌اند از:

- میزان امکانات، فضا، تجهیزات، منابع آموزشی و انسانی تخصیص یافته به هر دوره، با توجه به تعداد مخاطب هدف؛
- میزان امکانات، فضا، تجهیزات، منابع آموزشی و انسانی مورد نیاز هر دوره، با توجه به تعداد مخاطب هدف؛
- میزان دسترسی مخاطب هدف هر دوره به حداقل آموزش‌های مورد نیاز؛
- میزان برخورداری مخاطب هدف هر دوره به آموزش و پرورش باکیفیت؛
- میزان اثربخشی کارکردهای فرهنگی و هویت‌محور هر دوره بر شیوه زندگی فردی و اجتماعی مخاطب هدف؛
- میزان بازدهی شناختی، ذهنی، اجتماعی، اقتصادی و توسعه‌ای هر دوره بر اساس مخاطب هدف؛
- میزان اثربخشی مداخلات تربیتی هر دوره تحصیلی در رشد متوازن و همه‌جانبه و سلامت‌محور مخاطب هدف.

خلاصه اینکده

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با تأکید بر عدالت تربیتی، ترسیم‌کننده ایرانی توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، با هویتی اسلامی انقلابی، الهام‌بخش جهان اسلام همراه با تعاملی سازنده و مؤثر در عرصه روابط بین‌المللی در افق ۱۴۰۴ است. امام علی (ع) گلوگاه اصلی تحقق این سیادت همه‌جانبه را معرفی کرده‌اند:

● **تعلّموا العلم صغارا، تسودوا به کبارا:** در خردسالی علم بیاموزید تا در بزرگسالی به برتری و سیادت و آقایی نائل شوید (ابن‌الحدیث، ۴۹ق: ۲۶۷).

● **من لم يتعلّم فی الصغر لم يتقدّم فی الکبر؛** کسی که در کوچکی تحصیل علم نکند؛ در بزرگسالی، تقدّم اجتماعی نخواهد داشت (آمدی، ۱۴۲۹ق: حکمت ۸۹۲۷).

بر این مینا و به تأکید آیات و روایات الهی، یافته‌های پژوهشی و مستندات حوزه‌های متعدد علمی و اجرایی داخلی و خارجی، دوره تحصیلی پیش‌دبستان معروف به «دوران طلایی»، مؤثرترین دوره آموزش و پرورش افراد انسانی است. فرصتی بی‌بدیل که هرگز و به‌هیچ‌وجه جبران‌شدنی نیست! اسناد و قوانین پشتیبان اجرایی این دوره، لازم و البته ناکافی هستند. دوران ابتدایی، اولویت سند تحول بنیادین است. عالی‌ترین مقام کشور اهمیت این دوران را به کمال تبیین کرده‌اند. لیکن همچنان کودکان پیش‌دبستانی در بهره‌مندی از حق حاکمیتی آموزش و پرورش با کیفیت مغفول مانده‌اند. با توجه به تبیین صریح قوانین، سیاست‌ها، راهبردها، اهداف و راهکارهای عملیاتی اسناد مصوب کشور، تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش زمانی محقق می‌شود که از بنیادی‌ترین دوره تحصیلی، یعنی دوره پیش از دبستان، آغاز شود. به نظر می‌رسد تحقق حداکثری عدالت تربیتی صرفاً نیازمند عزم ملی و جدی، طبق برنامه عمل جامع و تحت مدیریت یکپارچه و مقتدر است.

پی‌نوشت‌ها

۱. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی. ۱۳۹۰
۲. پیام رهبر انقلاب به مناسبت آغاز به کار مجلس یازدهم. ۷ خرداد ۱۳۹۹
۳. طبق قانون حمایت از اطفال و نوجوانان جمهوری اسلامی ایران، طفل فردی است که به سن بلوغ شرعی نرسیده و نوجوان هر فرد زیر هجده سال کامل شمسی است که به سن بلوغ شرعی رسیده باشد. بر این مینا، بازه سنی قانون کشور با تعریف کنوانسیون حقوق کودک معادل است که به کلیه افراد انسانی زیر ۱۸ سال، کودک اطلاق می‌شود.

منابع

۱. سند تحول بنیادین جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۹۰
 ۲. ابن‌ابی‌الحدیث (۴۹ق). شرح نهج البلاغه. جلد دوم. نشرنی. شهر تهران.
 ۳. ابوالفتح آمدی، غررالحکم و دررالکلم (۱۴۲۹ق). نشر دارالکتاب الاسلامی.
 ۴. محمدباقر مجلسی (۱۰۷۷-۱۰۶۰-۱۴۰۳ق). بحارالانوار. جلد ۱. نشر. شهر تهران.
 ۵. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان جمهوری اسلامی ایران. مصوب ۱۳۹۹ مجلس شورای اسلامی ایران.
6. UNESCO. (2007). Strong foundations - Early childhood care and education. Report. Paris

اجرا نشدن
مصوبات و
قوانین موجود
به‌صورت کامل
یا ناقص، بخش
مغفول دیگری
در مسیر توسعه
عدالت است که
باید در جایگاه
درست خود
استقرار یابد